

Luton miesten jäljet peittyvät umpeen

Aika tekee tehtävänsä Luton miesten jäljille Venäjän puolella. Vanhat korsut ovat painuneet maahan ja juoksuhaudat kasvaneet umpeen. Kun kävelee Atslemin päätukikohdassa noin 60 kilometriä Suomen rajalta, näkee siellä täällä maatuneita hirssiä, kuoppia ja ruostuneita raudanpalasia.

–Tässä oli kuitenkin reilut 70 vuotta sitten valtava yhdyskunta. Oli vartioasemia, ruokala, autokorjaamo, radioasema, kuunteluasema, urheilukenttä, vartiopisteitä, korsuja, parakkeja ja kaikkea mahdollista. Nyt luonto on ottanut Atslemin taas haltuunsa. Nuoremille retkeläisille tiedoksi, että sota-aikana tämä alue oli siis Suomea, sanoo kapteeni evp, sotahistorioitsija **Hannu Paananen** kumpareella, jossa aikoinaan oli vanha esikunta.

Paananen oli oppaana Luton miesten perinnetoimikunnan järjestämällä retkellä, joka tehtiin Atslemin maisemiin. Kukkolan busi täytti Luton miesten lapsista, heidän lastenlapsistaan ja muuten vain historiasta kiinnostuneista retkeläisistä.

Kun retkikunta kapuaa Hannu Paanasen opastuksella esikuntakumpareen päälle, niin siellä kohtaa hätkähdyttävä näky. Esikuntarakennukset ovat kadonneet jäljettömiin, mutta vanhat avotakat ovat vielä pystyssä.

–Hyvästä sementistä ja tiilistä nämä on murattu, kun eivät ole sortuneet. Juuri tämän takan edustalla on Erillisosasto Petsamon komentaja **Antti Pennanen** istunut. Siitähän on säilynyt jälkipolville valokuvakin, sanoo Paananen viritellessään pienet kahvitulet takan tulipesään.

Näköalat eivät ole kukkulalta enää kovin hyvät, sillä ympärillä on tiheää metsää. Paananen muistuttaa, että sota-aikana ympärillä oli aukio partisaanien varalta.

–Pennasen puheille ei tähän marssittu niin vain. Uutiset tuotiin adjutantint huoneeseen ja adjutantti opasti tarvittaessa komentajan luokse. Täällähän kävi sota-aikana myös kuntien lähetystöjä ja Inarin kunnanisätkin ovat tällä kukkulalla seisleet.

Pusikon lomasta vilahtelee alhaalla oleva pieni jänkien ympäröimä Silmälampi. Lammesta on otettu vettä ja siinä on uitu. Mukana oleva Luton miehen poika naurahtaa, että isäukko puhui joskus tuosta Silmälammestakin.

–Silmälammelle oli tietenkin annettu oma leikkisä lempinimi...

Shakki tuli Lutoilta Koppeloon

Atslemin retkelle osallistui myös **Vaula Kantola**, **Vuokko Kononen** ja **Suvi Kyrö**. Vaulan ja Vuokon isä **Iivari Kiviniemi** oli Luton miehiä ja he halusivat tulla katsomaan millaisissa maisemissa Iivari sotareissullaan oli.

Koppelolainen Iivari Kiviniemi sopi Luton miehiin hyvin, sillä hän oli käsistään kätevä kuten tuon ajan Koppelon miehet yleensä. Iivari oli tarkka ampuja, eikä sotareissulla ollut varmasti haitaksi sekään, että Iivari oli huumorintajuinen ja elämänmyönteinen mies.

–Kun olimme lapsia ja nuoria, niin isä ei juuri sota-ajoista puhunut. Se on jäänyt mieleen, että hän kertoi kerran ampuneensa jonkun linnun kiven takaa, varmaankin metson, ruuaksi miehil-

Kesällä 1942 rakennettu huoltotie on yhä kulkukelpoinen. Tien laidan vanhoissa männyissä näkyy koroja. Ne on syytä jättää rauhaan, sillä koron sisältä voi löytyä sodanaikainen räjähtämätön miina.

le. Tällaisista mukavista tapauksista hän saattoi joskus kertoa, mutta muuten hän ei sota-ajasta meille puhunut, eikä varsinkaan mistään sodan kauheuksista, kertoivat Vaula ja Vuokko.

Kerran etelästä tuli Iivarin kylään vanha sotakaveri **Niilo Kuusanniemi**. Tuolloin eivät työtökään voineet välttyä sotamuistoilta, kun Iivari ja Kuusanniemi muistelivat olohuoneessa menneitä.

–Isä oli kai nuorempana metsästellyt, mutta sodan jälkeen hän ei kyllä metsällä pahemmin kulkenut pyssyn kanssa. Sekin tulee mieleen, että kerran pikkupojat leikkivät puupyssyillä. Isä katse li sitä leikkiä ja hymähti vain, että voi kun nuo lapsirievut tietäisivät, mitä pyssyillä tehdään.

Iivari Kiviniemi toimi Lutolla **Jaakko Jokelan** lähettinä. Joutohetkinä Jokela ja Iivari pelasivat shakkia.

–Isä ei tiennyt ennen sotaa shakinpeluusta mitään. Jokela opetti isälle shakinpeluun ja hän antoi alussa isälle helpotusta niin, että otti oman kuningattarensa pois. Sodan jälkeen Koppelossa käytiin kovia shakkiotteluita, kun isä opetti pelin muillekin.

Tiivis yhteishenki

Evp rajakapteeni Hannu Paananen ei ihmettele, että Niilo Kuusanniemi-niminen mies tuli aikoinaan Koppeloon tervehtimään sotakaveriaan Iivaria.

–Pennasen porukassa oli miehiä joka puolelta Suomea, yksi mies lähes jokaisesta suomenkielisestä kunnasta. Ja yhteishenki oli tiivis. Koppelon kylähän on jäänyt silläkin tavalla Erillisosasto Petsamon historiaan, että tänne tuotiin veneitä sieltä ja muualtakin jokivarresta. Veneitä tarvittiin, jotta huolto kulki, hän sanoo.

Luton miesten sataman paikkakin nähdään retken aikana. Luton rantapusikossa on aukko ja maassa sammaleen peitossa näkyy vielä puisia portaitakin. Vastarannalla on Lounavaara.

Paananen sanoo, että sataman paikka on katseltu sillä mielin, että siinä on lauha virta ja syvä kohta. Mutta se ei ollut mikään turvallinen paikka, ei sen turvallisempi kuin mikään muukaan. Venäläinen ampui vastarannalta monta kertaa.

Jostakin sammalen alta pilkistää pellistä tehty savupiippu. Tarkastelemme peltipiippua. Se on ruostunut, mutta reikiä ei näy ja varmasti piippu täyttäisi tehtävänsä tänäkin päivänä.

–Ei tätä piippua ole täällä tehty. Tämä on tehty etelän tehtaalla ja näitä on varmasti tuotu tänne paljon. Paljon tänne tuli myös seinäelementtejä. Se on ollut valtava määrä rahtia mitä tänne on autoilla ja veneillä kuljetettu. Jo tuo rahdin kuljettaminen on ollut melkoinen saavutus, tuumaillee Paananen.

Pennanen oli isähahmo

Antti Pennanen on jäänyt Luton miesten historiaan arvostettuna isähahmona. Mikään pappa hän ei tietenkään sota-aikana ollut, mutta nelikympinen mies ja usein puolta vanhempi kuin alaisensa. Pennanen oli jo talvisodan veteraani. Hän astui johtoon Petsamossa sen jälkeen, kun Petsamon sotatoimien johtoon nimetty kapteeni **Valdemar Salmelo** oli henkisesti murtunut ja päättänyt ampumaan itsensä.

–Pennasen maine oli kiirinyt jo talvisodassa, joten senkin vuoksi häntä arvostettiin Lutolla. Hän oli kansanomaisempi, mutta tiukka. Kun täällä pidettiin hiihtokisoja, niin oli komentaja viivalta ensimmäisenä puusuksineen. Hän oli sillä lailla mukana miesten arjessa. Kunnan ylläpidon takia täällä ei varmaan ollut tarpeen erikseen urheilla, mutta kisoilla oli suuri merkitys henkisesti, arveli Hannu Paananen.

–Kisalatu oli tietysti varmistettu, ettei siellä ole väijytyksiä. Ja paljonhan täällä on vapaahetkinä myös uitu ja luisteltukin.

Retkellä mukana oleva Antti Pennasen poika **Lauri Pennanen** uskoo, että miehet kunnioittivat komentajaansa, mutta kunnioitus oli molemminpuolista.

–Muistan lapsuudestani, että meillä kävi sellaisia rintamamihiä, joista näki, ettei heillä mennyt siviilissä hyvin. Lapsi näki sen heidän ulkoasustaan. Isä otti heidät vastaan ja auttoi parhaansa mukaan, muistelee Lauri Pennanen.

Saksalaisten muonaa arvosteltiin

Saksan vuoristoarmeijan kenraali **Eduard Dietl** arvosti eversti Pennasta sekä Pennasen miehiä, pitäen heitä kovina erämaataistelijoita. Saksalaisten ja suomalaisten välejä hiersi jonkin verran muonituskeskustelu. Saksalaiset antoivat Luton miehille purkkiruokaa, mutta purkkien sisältö oli kovin vihannesvoittoista.

Hannu Paananen kertoo, että suomalaiset heittivät vihannespurkit menemään ja saksalaiset suorastaan tuohtuivat, kun näkivät, ettei heidän muona kelpaa. Saksalaiset ottivat asian esille komentaja Pennasen kanssa ja Pennanen nosti arvoaan miestensä silmissä selittämällä saksalaisille, ettei suomalaisten vatsa tunnu purkkiruokia kestävä.

–Luton miehet elivät myös luonnon antimilla. Hirviä on ammuttu tilaisuuden tullen sekä myös kalasteltu sen mitä sotatoimialueella on pystytty. Atlanninlohki nousi sota-aikana Luttoon täytätä päätä. Vuonna 1968 väepeli Mäkirunsas kalasti Luttojärvestä viimeisen atlanninlohen, kertoo Paananen.

Venäläisistä kova vastus

Luton miesten tappiolukemat kertovat, että Lutolla käytiin ankaria taisteluja ja venäläiset antoivat kovan vastustuksen. Hannu Paananen arvelee, että Valko-Venäjältä ja Ukrainasta tulleet venäläissotilaat saattoivat olla Lutolla kuin oudossa maassa, mutta puna-armeijan joukoissa oli myös rajavartioston poikia Venäjän Karjalasta ja he olivat erämaassa kuin kotonaan.

Pennanen haavoittui Lutolla pariin otteeseen. Miinavaarakin oli jatkuva. Venäläiset olivat aktiivisia miinoittajia ja heidän taktiikkaansa kuului myös irtonaisten esineiden miinoittaminen. Mikä hyvänsä saattoi räjähtää.

Hannu Paananen tunsu hyvin viimeisen inarilaisen Luton miehen, **Juhani Morottajan**.

–Juhani kertoi, että Lutolla piti aina katsella taakseen. Juuri se oli tärkeää, että vilkaisi aina taakse, ettei venäläinen ole sieltä iskemässä. Juhani sanoi pelastaneensa henkensä kolme kertaa

Ritva Paasonen, Elisa Tikkanen ja Aaro Tikkanen kuuntelevat Luttojen Kõnkään kuohuja. –En enää ihmettele, että isä ei koskaan unohtanut näitä maisemia, sanoi Paasonen.

taakseen katsomalla.

Paananen uskoo, että Juhani Morottaja oli Lutolla kuin kotonaan.

–Hän oli poromies, joka osasi metsästää ja kalastaa. Hän oli hiljainen kaveri ja piti varmasti hermonsa.

Kõngäs rauhoitti mieltä

Atslemin ja Suomen valtakunnan rajan puolivälissä kuohuu Luttojen Kõngäs. Kõngäs on kivinen ja mahtavasti pauhaava koski. Kõnkään tukikohta oli kohtuullisen rauhallinen ja siellä moni Luton mies sai hieman lepuuttaa hermojaan.

Hannu Paananen katselee Kõnkään kohinaa ja arvelee, että samaa näkyä katsellessa on Luton mies varmasti hetkiseksi unohtanut taistelut ja kuolemanpelon. Hän muistuttaa, että mikään lepokoti ei Kõnkään tukikohtakaan tietenkään ollut.

–Kõnkäällä sai surmansa lotta **Hilda Sormunen**. Hilda oli pyykillä ojanvarressa, kun ilmalyökki tuli. Koneet lensivät pyykkituvan ohi. Hilda varmasti luuli, että vaara on nyt ohi, mutta sitten yksi koneista kaartuikin takaisin ja Hilda sai surmansa.

Pyykkituvasta ei ojanvarressa ole jäljellä muuta kuin kuoppa maassa. Pyykkituvankin paikka on hyvin suunniteltu, kun vieressä virtaa oja. Siinä on ollut helpompi virutella pyykkiä kuin kovavirtaisen Luton rannalla.

Lappi ei unohtunut

Kõnkään kuohuja katselee mietteissään Hollolasta tullut **Ritva Paasonen**. Hän uskoo, että Kõnkään koskia on hänen isänsäkin katsellut reilut 70 vuotta sitten.

–Tiesin jo lapsena, että isä on käynyt sotaa Pennasen miehissä Lutolla. Hän ei kyllä koskaan meille puhunut mitään sodan ikävistä asioista. Hän puhui vain siitä, kuinka komea luonto sota-reissulla oli. Kun tätä Luttojokea katsoo, niin ymmärrän nyt hyvin, ettei isä unohtanut näitä maisemia koskaan, sanoo Paasonen.

Ritva Paasonen otti retkelle mukaan myös lapsensa, 11-vuotiaan **Aaron** ja 17-vuotiaan **Elisan**.

–Minulla ei ole ollut ukin sota-ajasta oikein käsitystä, mutta tämän reissun jälkeen osaa varmasti vähän paremmin hahmottaa sitäkin asiaa. Kotona on ukin jäljiltä kirja nimeltä Tuuloman tie ja pitääpä tutkia sitä tämän matkan jälkeen, kertoo Elisa.

Ritva Paasonen lisää, että hänen isänsä on aikoinaan tehnyt Tuuloman tie-kirjaan kaikenlaisia reunamerkinä. Sekin on merkki siitä, että hän ei koskaan unohtanut Luton maisemia.

Pennanen kätteli kaikki

Moni retkeläisistä muistelee isänsä olleen aikoinaan mukana Luton miesten kokoontumisissa Ivalossa. Joku muistelee, että vuonna 1971 Pennanen oli Luton miesten paraatissa Ivalossa ja kätteli tuolloin jokaisen Luton miehen.

Yksi asia Atselemissä ja Kõnkään tukikohdassa ihmetyttää retkikuntaa. Pennanen joukot tekivät käsipelillä sota-aikana melkoisen tieverkoston Luton maisemiin. Tuo tieverkosto on erinomaisessa kunnossa tänä päivänäkin. Päättelemme, että kun maasto on mukavaa hiekkakangasta ja venäläiset ovat vuodesta toiseen ajelleet omilla retkillään hiekkateitä pitkin, niin hiekka on tiivistynyt niin kovaksi, ettei siihen ole noussut kasvillisuutta.

–Tämän tieverkoston tekokin on ollut valtava saavutus sota-aikana. Ihmeen hyvässä kunnossa nämä ovat, etenkin kun olen melko varma siitä, että Venäjän tielaitos ei taida näitä Atslemin teitä huoltaa, hymähtää Hannu Paananen.

Kun seurue kulkee vanhaa huoltotietä pitkin Atslemiin, joku päätelee tienpenkkoja katselemalla, että Pennanen miehillä on ollut käytössään myös jonkinlainen puskutraktori. Sota-ajan valokuvissa ei kuitenkaan puskutraktoreita näy, mutta lapiomiehiä sitäkin enemmän. Sitäkin pohditaan samalla, oliko Atslemissä navetta ja siellä lehmä. Jossakin vanhassa kartassa Atslemille on piirretty navetta, mutta kukaan ei muista mistään lukeneensa, että Atslemille olisi tuotu karjaa.

Muistoa vaalitaan

Luonto peittelee hiljalleen sodan jäljet. Erillisosasto Petsamotakaan ei ole jäljellä yhtä ainoaa kopillaan olevaa rakennelmaa.

Venäläiset ovat pystyttäneet leirin Luttojen rantaan vastapäätä Pennanen joukkojen satamaa. Venäläiset retkeilijät tuskin tietävät, että reilut 70 vuotta tällä rannalla saattoi menettää henkensä. Tuskin he arvaavat sitäkään, että alueen tieverkosto on sota-ajan perua.

Moni retkeläisistä aikoo osallistua seuraavana päivänä Luton miesten perinneypäivään Raja-Joosepin kentällä.

–Tuo perinneypäivä on jo vuosien perinne. Sodan jäljet peittyvät maastossa, mutta Luton miesten muisto elää. Perinneypäivään osallistuvat joka vuosi Ivalon varusmiehet ja Inarin koulujen yhdeksäsluokkalaisten. Ohjelma ei muutu, mutta osallistujat ovat joka vuosi uusia, sanoo kapteeni evp Hannu Paananen.

Erillisosasto Petsamo piti asemansa koko sodan ajan.

Jaakko Peltomaa

Suvi Kyrö, Vaula Kantola ja Vuokko Kononen muistelevat Atslemilla Iivari Kiviniemen sotataivalta. Iivari oppi Atslemilla pelaamaan shakkia ja aseisiin hän ei enää koskenut sodasta palattuana.

Ruosteinen sängynjalan pyörä.